SCHRIJVEND VERLEDEN

DOCUMENTEN UIT HET OUDE NABIJE OOSTEN VERTAALD EN TOEGELICHT

uitgegeven door

K. R. VEENHOF

EX ORIENTE LUX — LEIDEN
TERRA — ZUTPHEN
1983

MEDEDELINGEN EN VERHANDELINGEN

VAN HET

VOORAZIATISCH-EGYPTISCH GENOOTSCHAP „EX ORIENTE LUX"

XXIV

SCHRIJVEND VERLEDEN

DOCUMENTEN UIT HET OUDE NABIJE OOSTEN VERTAALD EN TOEGELICHT

26. HYMNEN UIT HET DAGELIJKS TEMPELRITUEEL VOOR DE EGYPTISCHE GODIN MOET

JACOBUS VAN DIJK (Groningen)

De hieronder vertaalde hymnen aan de godin Moet vormen een onderdeel van de liturgie voor de rituele handelingen die de egyptische priesters iedere dag in haar tempel verrichtten. De tekst van deze liturgie is ons overgeleverd op een papyrus die zich tegenwoordig in Berlijn (DDR) bevindt (Pap. Berl. 3014+3053). Het manuscript behoort tot een groep van 6 handschriften die in 1845 door K. R. Lepsius werd gekocht van een handelaar in Luxor. Over de vondstomstandigheden van deze papyri is helaas niets bekend, maar omdat zij alle uit dezelfde tijd dateren en misschien zelfs door één en dezelfde persoon zijn geschreven, is het aannemelijk dat zij ook oorspronkelijk bij elkaar horen. Bovendien zijn zij ook inhoudelijk verwant: zij bevatten voor het merendeel cultus-hymnen aan diverse goden en één handschrift (Pap. Berl. 3055) bevat zelfs een complete versie van het dagelijks ritueel voor de god Amon-Re [1]), waarvan het ritueel voor Moet voor een belangrijk deel een duplicaat is. Vermoedelijk behoorden de papyri ooit tot de bibliotheek van één der thebaanse tempels. Palaeografisch kunnen zij in de Derde Tussenperiode gedateerd worden; dit wordt bevestigd door de vermelding van een farao Takelot (9e eeuw v. Chr.) in één ervan. Aangezien echter in twee papyri herhaaldelijk de naam van Ramses IX (1134-1117 v. Chr.) voorkomt is het wel zeker dat deze twee en mogelijk alle handschriften afschriften zijn van papyri uit diens regeringstijd. De tekst zelf is vrijwel zeker niet ouder dan het Nieuwe Rijk.

De vertaling is gebaseerd op de berlijnse papyrus, waarvan een facsimile (van de hand van G. Möller) is gepubliceerd in: *Hieratische Papyri aus den Königlichen Museen zu Berlin, hrsg. von der Generalverwaltung*, Band I (Leipzig, 1901), Tf. 43-52. Ter aanvulling van lacunes e.d. is gebruik gemaakt van een helaas zeer fragmentarische paralleltekst op een aantal blokken uit de tempel van Nechbet in El Kab, daterend uit de tijd van Psammetichus I (664-610 v. Chr.), in handcopieën van B. van de Walle gepubliceerd in: *Fouilles de El Kab, Documents*, livraison II (Bruxelles, 1940), Pl. 23-24. De tekst is nooit eerder vertaald of bewerkt; ook een transcriptie van de hiëratische tekst ontbreekt tot dusver [2]). De hier gegeven

[1]) Vertaald en bewerkt door A. Moret, *Le rituel du culte divin journalier en Egypte* (Paris, 1902).

[2]) Graag dank ik op deze plaats Dr W. F. Reineke (Berlijn-DDR) die mij de op onze tekst betrekking hebbende fiches voor het *Wörterbuch* ter beschikking stelde.

vertaling draagt een voorlopig karakter, vooral ook omdat een motivering voor de vertaling van talrijke moeilijke passages hier veelal achterwege moest blijven.

Hoewel de hymnen waarschijnlijk oorspronkelijk thuishoren in de rituelen bij bepaalde religieuze feesten (zie commentaar), zijn ze hier ingebed in het dagelijkse tempelritueel, zoals blijkt uit de titel, die weliswaar in het Moet-ritueel verloren is gegaan, maar in het ritueel voor Amon-Re als volgt luidt: „Begin van de spreuken bij het ritueel dat iedere dag door de dienstdoende priester wordt verricht voor de tempel van Amon-Re, Koning der Goden". Vroeg in de morgen, vóór zonsopgang, betreedt de priester, plaatsvervanger van de farao, de tempel. Onder het reciteren van steeds nieuwe spreuken ontsteekt hij een vuur en brandt daarop wierook; dan schrijdt hij door het allerheiligste naar de schrijn waarin de god rust. Vervolgens opent hij die, onthult het godenbeeld, „aanschouwt de god", werpt zich voor hem ter aarde en reciteert een aantal hymnen, in het geval van Moet de hier vertaalde liederen. Daarna wordt opnieuw gewierookt en de god wordt gereinigd, gekleed, gezalfd en geschminkt. Het wekken van de god is een symbolische weergave van zonsopgang en het uit de dood herrezen nieuwe leven; namens de farao verzekert de priester op symbolische wijze de instandhouding van de geordende schepping en het leven en welzijn van alle mensen.

Tekst [3])

[9] Wees gegroet, Moet, groot aan toverkracht,
u die verschenen bent aan [a] [het voorhoofd van Re]
om de rebellen te [verdrij]ven, grote vlam,
Ḥotpyt-Wadjet [4]) die [. . . . .] zijn [. . . . .] elke dag,
Oog van Re dat hem beschermt
[wiens] stralen [. . . . .] Egypte [5]),
die het graan voortbrengt *op* [*haar*] *wens* [. . . . .],
die zichzelf [schiep], de vader en moeder van alle goden,
die de [Beide Oevers] tot bloei brengt [. . . . .],
[om te] voeden wat zij geschapen heeft,
om te bestendigen [. . . . .],
om alle planten te doen groeien,
om [. . . . .],
deze [godin] die aan zijn zijde rust
wanneer hij [zijn] scheppingswoord bedenkt,
[. . . . de bem]inde, die straalt van vriendelijkheid, [. . . [6])

[3]) De regelnummering verwijst naar de colommen van de papyrus, die steeds uit 8 of 9 regels bestaan.
[4]) Twee benamingen van de uraeus-slang; Ḥotpyt = „de Genadige".
[5]) Deze en de volgende verzen slaan op Re, niet op Moet.
[6]) Tussen col. 9 en 10 ontbreekt in werkelijkheid één hele colom, zoals blijkt uit het verso en uit de blokken in El Kab; de eveneens ontbrekende helft van col. 10 kan met behulp van de El Kab-tekst worden gecompleteerd.

[10] . . . .] haar agressie richt zich tegen de opstandigen,
haar bloeddorst tegen de woestijnbewoners,
haar vuurgloed tegen de ledematen van de boosaardigen,
de vijanden van de Heer van het Al.
Zie, zij is teruggekeerd uit [. . . . . .]
in deze haar [naam] van Ipeṯhemtes [b].

Kom en laat ons voor haar uitvoeren
(het ritueel van) het Slapen in het Veld,
laat ons het voor haar bevloeien met dauw des hemels
wanneer de struisvogels naar haar toe komen
al klapwiekend met hun vleugels
met hun kuikens achter zich aan.
O onze Meesteres, vorstin van Boeto en Hierakonpolis [7]),
laat ons niet door uw pijl doorboord worden,
laat ons gespaard blijven voor uw [. . . . .],
opdat u zich met ons verzoent.
O onze meesteres, vorstin van Iamoe [8]),
toon uw macht onder ons in het veld [c],
[. . . .] niet [. . . . . .] [d].
[11+12] [e] [. . . . . .] [9]).
De Libyers komen naar u toe met hun [. . . . .]
en hun tribuut [bestaande uit] *springbokken* [f] en struisvogels.
Wees gegroet, u die de rietbossen *doorklieft*,
zodat al wat zij betreedt bloeit;
richt uw vernietigende kracht tegen de rebellen
en bescherm voor ons de Koning!

Kom en laat ons voor haar uitvoeren
de dans van de aap
en de rituele dans van de Nubische koning [10])
met de menyt [11]) van goud en fayence.

[7]) De mythische hoofdsteden van Beneden- en Boven-Egypte, tegenwoordig Tell el-Fara'in resp. Kôm el-Aḥmar.

[8]) Kôm el-Ḥisn in de westelijke Delta, cultusplaats van Hathor-Sachmet.

[9]) Twee zeer lacuneuze regels waarin de plaatsnaam Imoe (Tell Nebasheh in de oostelijke Delta, een oude cultusplaats van de cobra-godin Wadjet) wordt genoemd en waarin opnieuw sprake is van de terugkeer van de godin.

[10]) *kwr* = meroïtisch *qōre*, de titel van de vorst van het rijk van Napata en Meroë, zie K.-H. Priese, *MIO* 14 (1968), 188-191.

[11]) Een ritueel halssierraad waarmee men door het te schudden een ratelend geluid kon voortbrengen; het wordt vaak samen met het sistrum genoemd in muziek- en dans-scenes en dient ondermeer om godinnen (vooral Hathor, in wier cultus de menyt oorspronkelijk thuishoort) genadig te stemmen.

Hoe goed is het dat zij ons genadig is
en voor ons neemt [uit] de Vijver met Melk [12])
en het Kanaal met Zalfolie!

Kom en laat ons voor haar vieren
de Neḥebkau-feesten die Re voor haar heeft ingesteld,
het Halve Maand-feest, het Uitgaan van de Sem-priester,
het Offers-op-het-Altaar-feest en het Feest van het Zesde Deel [13]).

Kom en laat ons voor haar vieren
het Nieuwe Maan-feest zoals voor Ptaḥ
[13] en het Feest van het Zesde Deel zoals voor Atoem;
moge zij de broden op het altaar van Re eten:
zij kijken elkaar aan
wanneer zij zich te goed doet uit de beide melkkruiken
in het gezelschap van Hem-die-in-zijn-schrijn-is.

Kom en laat ons voor haar een boottocht maken
en (het ritueel van) het Oversteken van het Meer voor haar uitvoeren,
kom en laat ons haar voortroeien in de *mkr*-boot,
laat ons voor haar *de Twee Krokodillen verjagen* [g]
laat ons haar in de *smḥ*-boot naar Boebastis overvaren
opdat Noen haar moge aanschouwen!

Kom en laat ons voor haar aanheffen
het gezoem van de bij
en het geloei van de Stier in de nacht:
de goden spreken en betuigen hun ontzag voor onze Meesteres,
want zij is het Unieke Oog van de Heer van het Al,
[. . . . . [14] . . . . . .]

Haast u met ons mee, onze Meesteres,
wees ons genadig en [haast u] met ons mee!
Bescherm (ons, de bewoners van) dit land,
bij wie u graag vertoeft;

[12]) Wanneer de processie-bark van een god in het heiligdom van de tempel arriveert doven de daar wachtende lampengoden (in de gedaante van zgn. Nijlgoden of nijlpaardgodinnen) hun fakkels in bassins („vijvers") gevuld met melk, vgl. S. Schott, Das Löschen von Fackeln in Milch, *ZÄS* 73 (1937), 1-25. Wordt op deze rite gezinspeeld? De melk zou een symbool voor het vruchtbaarheid brengende water van de Overstroming kunnen zijn; de Overstroming ontspringt uit de borsten van de androgyne god Ḥapi; ook zalfolie geldt als „zweet" van Ḥapi.

[13]) Een oorspronkelijk Heliopolitaans feest waarop de terugkeer van het Zonneoog en de komst van de Overstroming werd gevierd; het Zesde Deel is het laatste deel van het halfjaar tussen winter- en zomer-zonnewende; zie W. Barta, Zur Bedeutung des *snwt*-Festes, *ZÄS* 95 (1969), 73-80.

toon uw macht en red [ons die] in uw gevolg zijn,
dan zal er een eind komen aan de sterfte op de Beide Oevers.

Haast u met ons mee, onze Meesteres,
wees ons genadig en haast u met ons mee!
Bezoek het machtige Thebe
op de dag van het Ipeṯhemtes-feest,
wanneer men rond haar muren trekt met *processie-schrijnen*[h]:
Moet trekt rond haar stad!

Haast u met ons mee, onze Meesteres,
[wees ons genadig en haast u met ons mee!]
Doe leven wie van ons gespaard is
door de Herder die zijn kudde beschermt
en die wat zaaigoed van ons opzij heeft gelegd:
hij is Sjai[14]) en zij is onze Meesteres,
Voedster van alle mensen,
op wier bevel de Geboortegodin[15] [leven schenkt][i],
naar wier bestel de Schepper schept.

Haast u met [ons] mee, onze Meesteres,
wees ons genadig en haast u met ons mee!
Bezoek Memphis met (haar) offers van vis en gevogelte,
wanneer de jonge matrozen van de vloot de lendedoeken aantrekken[j].

Haast u met ons mee, onze Meesteres,
wees ons genadig en haast u met ons mee!
Bezoek uw vader Ptaḥ bij wie u graag vertoeft
en aanschouw de Sjepsyt[15]);
zij die op hun troon zitten staan op
wanneer Hare Majesteit nadert.

Haast u[16] met [ons] mee, onze Meesteres,
wees ons genadig en haast u met ons mee!
Bezoek Memphis met (haar) offers op de Vuur-feesten,
wanneer haar straten vol brood en bier zijn,
[.....]

Men brengt haar een brandoffer van een oryx op de vuurbekkens,
opdat zij tevreden gesteld wordt in Ro-ḥesau[16])

[14]) De god van het lot.
[15]) Vier „Verheven Vrouwen" die Ptaḥ beschermen en die soms worden voorgesteld als nijlpaard-godinnen met fakkels die licht geven in de duisternis en de vijanden afweren, vgl. J. Quaegebeur, *Le dieu égyptien Shaï dans la religion et l'onomastique* (Leuven, 1975), 158-159.
[16]) Een plaats dichtbij Letopolis (Ausim), bij de ingang van de Delta, cultusplaats van Sachmet.

en haar rietbossen bloeien en al haar gewassen groeien
door hetgeen de Vorstin der Beide Landen doet:
zij rust erin nu zij teruggekeerd is uit het bergland.

Laten wij ons tooien met de veren van de rug van de struisvogel,
[laat ons voor haar uitvoeren][k] de klepperdans van de Libyers
met hun werpstokken en hun daarbijhorende sjerpen van leer,
laat ons voor haar[l] uitvoeren het dansritueel [17] van de Libyers,
laat ons springen en jubelen voor onze Meesteres
in haar gedaante waarin zij [was] toen zij werd gevonden
bij het openen van de isjed-boom samen met Re in Heliopolis.

De Wer-mau (spreekt)[17]):
Breng haar de Oergoden!
Moet, dochter van Re, Neith-Sachmet, beminde van Ptaḥ in zijn schrijn
beschermt Hem die in zijn boot is,
Meḥenet *op* haar papyrusstengels[m],
die de valkenkoppen van de Grote Troon doet glanzen!
Overweldig mij niet, want ik ben uw priester,
hij die u gevonden heeft behoort u toe!
Ik heb u aangetroffen bij de steunpilaren van de hemel,
u hebt de wolken boven de Beide Landen verdreven
en de bewoners (ervan) verlicht.
Het is Ptaḥ die is gekomen om u genadig te stemmen,
onze Meesteres, vorstin des hemels!
Ik heb u aangetroffen, ik heb u gevonden
toen u neerzat bij de toegang [18] tot Poent.
De zonnebavianen dansen voor u,
uw Horus[18]) zingt voor u,
de vallei-bewoners [komen naar] u toe met gazellejongen.
U bent gevonden in de papyrusbossen
waarin u graag vertoeft;
Boeto en Saïs dansen voor u,
getooid met helder blauwe linten.
U bent aangetroffen, u bent gevonden
bij de steunpilaren van de hemel,
u bent aangetroffen bij de Libyers;
het is Ptaḥ die het Unieke Oog teruggehaald heeft,
de *getooide*[19]) die *op* haar plaats blijft

[17]) De Hogepriester van Re in Heliopolis, die hier sprekend wordt ingevoerd.
[18]) De farao, c.q. de priester die hem vervangt.
[19]) Hiermee wordt wel gedoeld op de „versierselen van Re" waarmee de zich verjongende, uit het

en die van lapis lazuli en turquoise houdt
ter versiering van de Grote Godin,
met [20]) *gebonden* ossen
[19] en wierook voor de Vorstin der Beide Landen
en vette offerdampen van [. . .] des hemels voor onze Meesteres!

Moge zij ons genadig zijn
en de gestalte van haar Horus duurzaam maken,
Re's geliefde, groot aan toverkracht.
Zij is [. . . .], zij beschermt farao iedere dag!
Hoe goed is het dat Sachmet genadig is
wanneer zij is teruggekeerd:
wees niet agressief tegen ons!
Hoe goed is het dat Sachmet genadig is:
wees niet agressief tegen ons
en val ons niet aan!
Moge uw vriendelijk gezicht farao genadig zijn!

[a] De bovenkant van het laatste teken voor de lacune is beschadigd; lees *ḥr* [b] Lees *ỉpt-[ḥmt].s* [c] Zo met El Kab; de papyrus heeft „Sachmet in het veld" [d] Blijkens El Kab ontbreekt één hele regel aan het eind van col. 10 [e] Col. 11 en 12 vormen in werkelijkheid één geheel [f] Onbekende diersoort, vgl. *Wb.* V 231, 4 [g] Zeer onzeker; vgl. S. Schott, *RdEg* 17 (1967), 110 n. 5 [h] Een onbekende afleiding van *ḥb* „feest"; de vertaling is gebaseerd op het determinatief, vgl. Gardiner's Sign-List, V 19 [i] Lees *Msḫn[t sḫp]r.tỉ* etc. [j] Lees: *ỉw pȝ ʿḥʿy srd-⟨n⟩-mȝw ṯȝ.sn sḏw*; vgl. voor *srd-mȝw* „jonge manschappen", G. Posener, *ZÄS* 99 (1973), 132 en voor *ṯȝỉ sḏw* van matrozen Pap. Koller 3,2 [k] Blijkens El Kab ontbreken enkele woorden in de papyrus [l] Tekst: „voor u" [m] Lees wel *Mḥnt ḥrt-wȝḏw.s*.

Commentaar

Wanneer de stad Thebe in het Nieuwe Rijk tot het politieke en religieuze centrum van Egypte is uitgegroeid hebben ook haar goden meer dan locale betekenis gekregen. Amon wordt vereenzelvigd met de zonnegod Re en wordt als „Amon-Re, Koning der Goden" de belangrijkste god van het egyptische pantheon, scheppergod en koningsgod die de hele wereld regeert. Zijn metgezellin is de godin Moet die gewoonlijk wordt afgebeeld getooid met de kronen van Boven- en Beneden-Egypte en die als zijn vrouw, moeder en dochter het zich voortdurend vernieuwende goddelijk koningschap personifiëert [21]). Evenals Amon wordt ook Moet met de

dodenrijk herrezen zonnegod zich tooit; ook de herrezen Osiris „ontvangt de versierselen van Re" en Amon-Re wordt in hymnen geprezen als de „getooide jongeling". Lapis lazuli en turquoise worden vaak met zonsopgang in verband gebracht.

[20]) De offergaven waarmee Ptaḥ de godin heeft teruggehaald?

[21]) H. te Velde, Towards a minimal definition of the goddess Mut, *JEOL* 26 (1979-'80), 3-9.

zonnegod verbonden: zij is zijn dochter, het Oog van Re; zij is een aspect van Re zelf, de hete gloed van de zon die weldadig kan zijn maar ook gevaarlijk. Als zodanig is zij de thebaanse versie van een godin die op tal van plaatsen in Egypte werd vereerd en die vooral in twee gedaanten optreedt, nl. die van een bloeddorstige leeuwin (in onze tekst veelal Sachmet genoemd) en die van de vuurspuwende uraeus-slang die zich aan het voorhoofd van Re opricht en zijn vijanden met haar vuurgloed op een afstand houdt (in onze tekst: Wadjet, Ḥotpyt, Meḥenet).

Rond het Oog van Re bestaat een ingewikkeld complex van mythen die elkaar sterk beïnvloed hebben en die bovendien nauw samenhangen met een groep mythen rond het Oog van Horus, de maan. Het is onmogelijk hier uitvoerig op deze mythen in te gaan, maar twee ervan spelen een belangrijke rol in onze tekst en moeten daarom kort worden besproken. Beide hangen samen met natuurverschijnselen, nl. met de zomerzonnewende en met de overstroming van de Nijl die allebei in dezelfde tijd van het jaar plaatsvinden. Tijdens de ene helft van het jaar (juni-december) verschuift de schijnbare baan van de zon langs de hemel langzaam naar het zuiden om in de tweede helft (december-juni) weer geleidelijk terug te keren. Op de langste dag, de dag van de zomerzonnewende, is zij op het punt aangekomen waarop zij haar grootste kracht heeft. De Egyptenaren vertelden hierover de volgende mythe[22]): Nadat Re en zijn Oog ruzie hebben gemaakt vertrekt het Oog in de gedaante van een briesende leeuwin, die in de verschillende versies van de mythe uiteenlopende namen heeft maar die in onze tekst Sachmet heet, naar Nubië. Daarop zendt Re de god Thoth (of een andere god — in onze tekst Ptaḥ) naar haar toe om haar te kalmeren en haar naar Egypte terug te brengen, wat hem na veel listen en in weerwil van de gevaarlijke grillen van de leeuwin gelukt. Als hij met haar in Egypte terugkeert wordt zij in alle steden die zij onderweg aandoet met gejuich en met offerfeesten begroet; uiteindelijk komt zij aan in Heliopolis, waar zij zich met Re verzoent.

Aan het eind van de egyptische zomer, wanneer het Zonneoog terugkeert, is de aarde tot een harde korst opgedroogd waarop niets wil groeien; mensen en dieren lijden onder de hitte en sterven aan epidemieën en veeziekten. Maar halverwege de maand juni begint het water van de Nijl langzaam te stijgen, totdat zij omstreeks 19 juli, op de egyptische Nieuwjaarsdag, buiten haar oevers treedt. De kleur van het water verandert dan van groen in rood-achtig door het ijzerhoudende slib dat uit het Ethiopische bergland wordt meegevoerd. Hierop heeft de mythe van de Vernietiging van de Mensheid betrekking, ons overgeleverd in het zgn. Boek van de Hemelkoe[23]). Re is oud geworden en de mensen maken daar misbruik van door

[22]) De meest complete versie in een demotische papyrus in Leiden, uitgegeven door W. Spiegelberg, *Der ägyptische Mythos vom Sonnenauge ... nach dem Leidener demotischen Papyrus I 384* (Strassburg, 1917); het overige materiaal werd verzameld door H. Junker, *Der Auszug der Hathor-Tefnut aus Nubien* (Berlin, 1911) en idem, *Die Onurislegende* (Wien, 1917) en door K. Sethe, *Zur altägyptischen Sage vom Sonnenauge das in der Fremde war* (Leipzig, 1912).

[23]) Ch. Maystre, *Le Livre de la Vache du Ciel dans les tombeaux de la Vallée des Rois*, *BIFAO* 40

tegen hem in opstand te komen; daarop zendt Re zijn Oog op hen af in de gedaante van de leeuwin Hathor die een ware slachting onder hen aanricht. Als Re ziet dat er niemand van de mensen dreigt over te blijven, besluit hij een deel van hen te sparen. Hij laat rode aarde halen uit Elefantine (waar volgens de Egyptenaren de Overstroming uit zijn spelonk opwelde) en dit vermengen met inderhaast gebrouwen bier; vervolgens laat hij dit mengsel (*sḏrt*, „slaapdrank" geheten) aan het eind van de nacht over de akkers uitgieten. Wanneer de godin de volgende morgen haar vernietigende werk wil voortzetten ziet zij het rode bier op de akkers, denkt dat het mensenbloed is en begint ervan te drinken. Dronken geworden is zij niet meer in staat de mensen te onderscheiden, waardoor deze gered worden. „En dat is", zo vervolgt de tekst, „de oorsprong van het maken van een slaapdrank ter gelegenheid van Ipeṯhemtes [24]), het feest van Hathor".

Hiermee zijn wij aangeland bij het ritueel dat in col. 10 en 14 van onze tekst genoemd wordt, de riten van Ipeṯhemtes die rond de jaarwisseling plaatsvonden. De vijf laatste dagen van het jaar zijn de 5 schrikkeldagen die de Egyptenaren aan hun jaar van 360 dagen toevoegden; deze dagen markeren de overgang van de periode van hitte, droogte en ziekten waarin heel de schepping verzwakt en op sterven na dood is, naar het begin van de nieuwe Overstroming van de Nijl die hieraan een eind maakt. Het zijn ongeluksdagen, waarop men maar beter niets kan ondernemen en waarop de boze leeuwin en haar ziekte brengende demonen hun pijlen afschieten [25]). Aan het eind van deze periode brengen de mensen de nacht door (*sḏr*) in het veld en tegen de ochtend gieten zij kruiken met „hemeldauw" uit over de akkers. Egyptische teksten vertellen ons dat de dauw afkomstig is van Ḥapi, de god van de Overstroming; de „dauw des hemels" is niets anders dan de rode slaapdrank uit de mythe, die de woeste leeuwin kalmeert: beide symboliseren het rode nijlwater van de Overstroming. Een tekst in de tempel van Edfoe zegt dan ook van Ḥapi dat hij „het Oog van Re kalmeert met de dauw van zijn lichaam" [26]). Met dit ritueel, dat alle kenmerken vertoont van een overgangs- of geruststellingsrite [27]), verzekert men elkaar dat de Overstroming nu spoedig zal komen om een

(1941), 53-115; een recente nederlandse vertaling van de mythe is te vinden in J. F. Borghouts, *Egyptische Sagen en Verhalen* (Bussum, 1974), 74-76.

[24]) Omdat Re het bier door slavinnen laat brouwen etymologiseert de schrijver van de tekst blijkens zijn spelling Ipeṯhemtes als *ỉpt-ḥmwt* „de taak der slavinnen". In werkelijkheid dankt het feest en de laatste maand van het jaar, die ermee eindigde zijn naam aan de thebaanse vruchtbaarheidsgodin Ipeṯhemtes („Ipet, Hare Majesteit"), die nauw met Moet wordt verbonden; zij wordt meestal als nijlpaard afgebeeld, maar een beeldje in Cairo (CG 38865) toont haar in de gedaante van Moet en noemt haar „Ipeṯhemtes ... die een gelukkig nieuwjaar opent". Op de kwestie in hoeverre de mythe van de Vernietiging van de Mensheid het resultaat is van de assimilatie van een mythe rond deze nijlpaardgodin aan de Zonneoog-mythologie kan hier niet worden ingegaan.

[25]) Vgl. B. H. Stricker, Spreuken tot beveiliging gedurende de schrikkeldagen, naar Pap. Leiden I 346, *OMRO* 29 (1948), 55-70.

[26]) Edfou II, 179, 5; vgl. D. van der Plas, *De Hymne aan de Overstroming van de Nijl*, (Utrecht, 1980), 64.

[27]) Zie voor deze term Th. P. van Baaren, *Geruststellingsriten* (Groningen/Djakarta, 1952).

eind te maken aan de ellendige tijden die culmineerden in de vijf schrikkeldagen. De twee mythen van het Zonneoog weerspiegelen de ambivalente houding van de Egyptenaren jegens de komst van de godin: enerzijds brengt zij hitte, droogte en ziekten, maar anderzijds betekent haar terugkeer ook de komst van de reddende Overstroming, zoals een strofe uit de antifoon „Goden en mensen jubelen voor Moet" in haar tempel in Karnak zegt: „Zij die in Noen zijn jubelen voor Moet, want zij is het die de Overstroming uit zijn spelonk tevoorschijn haalt, die in de levensbehoeften voorziet, de meesteres van het voedsel"[28]). Daarom wordt Moet in onze tekst niet alleen opgeroepen met haar aanbidders mee te gaan en zich de offermaaltijden en het dansen en zingen te laten welgevallen, maar ook wordt zij gesmeekt hen te sparen, hen niet met haar pijlen te doorboren, Egypte en de farao te beschermen en een eind te maken aan de sterfte op de Beide Oevers. Re heeft weliswaar het Zonneoog uitgezonden om de mensen te verdelgen, maar door de Overstroming te brengen schenkt zij toch ook leven aan het zaaigoed dat Re opzij heeft gelegd (col. 14), de mensen die hij gespaard heeft.

Over het verdere verloop van de rituelen rond de jaarwisseling zijn wij niet erg goed geïnformeerd[29]); in elk geval behoorden processies rond de muren van de stad (col. 14), offers en een vaart op het tempelmeer tot de plechtigheden. Een funeraire papyrus uit het begin van onze jaartelling in het Museum te Leiden[30]) somt een groot aantal religieuze feesten op waaraan de dode deelneemt en daaronder zijn verscheidene die betrekking hebben op het ritueel van onze tekst: „Uw jaren zijn oneindig vele, zonder ophouden tot in eeuwigheid in de vierde zomermaand, op de dag van het verschijnen van Sothis[31]), meesteres van Nieuwjaarsdag; u begroet Moet wanneer de oergoden voor haar zingen (vgl. col. 17) bij het jubelen aan het eind van het jaar; u gaat op een afstand buiten haar tempel staan wanneer Hare Majesteit uittrekt om haar stad te beschermen (vgl. col. 14); u ruikt de vette offerdamp van bokken en varkens wanneer Sachmet en haar messendragers tevredengesteld worden". Het tevredenstellen van Sachmet d.m.v. offers is één van de hoofdmomenten van de plechtigheden. Het kalmeren van de woedende leeuwin betekent het in de juiste banen leiden van het onheil dat zij aanricht. De bloeddorst van Sachmet moet van de farao, wiens welzijn het welzijn van Egypte en haar bewoners en van heel de geordende schepping waarborgt, worden afgewend en gericht op de vijanden, de chaosmachten die die schepping bedreigen. De godin

[28]) U. Bourriant, *RT* 13 (1890), 168 r. 15; zie voor de komst van Zonneoog en Overstroming ook J.Cl. Goyon, *CdEg* 45 (1970), 277 met n. 3.

[29]) Het wachten is vooral op de publicatie van het rijke materiaal in de Moet-tempel te Karnak; zie voorlopig S. Sauneron, Les inscriptions ptolémaïques du temple de Mout à Karnak, *BIE* 45 (1968), 45-52.

[30]) Uitgegeven door B.H. Stricker, De Egyptische Mysteriën: Pap. Leiden T 32, *OMRO* 31 (1950), 45-63; 34 (1953), 13-31 en 37 (1956), 49-67.

[31]) De ster Sirius; wanneer deze na een lange periode van onzichtbaarheid voor het eerst weer verschijnt komt de Overstroming; daarom is Sothis „Meesteresse van Nieuwjaarsdag".

moet haar woede koelen op de vijanden, gesymboliseerd door bokken en varkens en door de mythische vijand van het Zonneoog, de oryx-antiloop [32]). Zo worden de gemengde gevoelens waarmee de Egyptenaren de komst van het Zonneoog bekeken ritueel vertaald en worden de negatieve aspecten ervan ten goede gekeerd: de woede van de leeuwin vormt niet langer een bedreiging, maar biedt integendeel juist bescherming; „het geweld van de slachting die u onder uw vijanden aanricht, o Wadjet, dat is wat de Beide Landen doet leven".

De zojuist geciteerde passage staat in een late papyrus in het Brooklyn Museum die het draaiboek bevat bestemd voor de priester die de plechtigheden leidde rond de jaarlijks terugkerende „troonsbestijging" van de farao gedurende de 5 schrikkeldagen en op Nieuwjaarsdag [33]). Ook hierin zijn vele raakpunten met onze tekst te vinden, al is de papyrus vaak weinig expliciet. In elk geval blijkt dat de re-investituur van de farao samenvalt met de terugkeer van het Zonneoog; de koning wordt d.m.v. reinigingen en zalvingen beschermd tegen de kwade macht van de godin; ook wanneer hij daarna de troon bestijgt wordt hij met heilige oliën gezalfd en daarbij worden o.a. de volgende woorden gereciteerd: „Sachmet is teruggekeerd uit Nubië [34]) (...), zij schrijdt voorwaarts als Licht des hemels. — U bent de bergen overgetrokken, u hebt de stormwolken verdreven (vgl. col. 17). Sta op, sta op, o grote nijlpaardgodinnen! Ga zitten, ga zitten, o goddelijke nijlpaardgodinnen! (vgl. col. 15 met n. 15) U beschermt Horus, uw beminde zoon, d.i. farao, uw zoon die u liefhebt".

Het hoogtepunt van de in deze papyrus beschreven plechtigheden wordt gevormd door de rite van de „Bekrachtiging van de Erfenis", d.w.z. van de erfenis van het koningschap over Egypte die de farao (Horus) ontvangt van zijn overleden voorganger (Osiris). Deze rite wordt helaas in tamelijk vage bewoordingen beschreven, maar naar het schijnt werd in de nacht en ochtend van Nieuwjaarsdag de dood en opstanding van de farao op symbolische wijze opgevoerd. Terwijl de koning zich te slapen legt (*sḏr*) wordt de „erfenis van de Stier die is begraven in het Verheven Vertrek" (de onderwereld) door de priester onder zijn hoofd gelegd; wanneer de farao ontwaakt herrijst hij verjongd en voorzien van nieuwe kracht uit het dodenrijk. Nadat hij vervolgens zijn vijanden op symbolische wijze gedood heeft [35]) volgen enkele duistere toespelingen op het „voortouw van (de boot van) Sachmet" en op de „meerpaal", die er op schijnen te wijzen dat de herrezen farao zijn boot bij de oever aanlegt.

[32]) De oryx hoort eigenlijk thuis in een maanoog-mythe, waarin hij de god Seth is die het Oog van Horus verslindt; zie Ph. Derchain, *Le sacrifice de l'oryx* (Bruxelles, 1962) en Junker, *Onurislegende*, 37-38 en 156-157.

[33]) J.-Cl. Goyon, *Confirmation du pouvoir royal au Nouvel An* (2 delen: Cairo, 1972 en Brooklyn, 1974); het citaat staat in col. 2, 10-11.

[34]) Niet „Azië" (Goyon, *op. cit.*, 57); vgl. Junker, *Onurislegende*, 71-73.

[35]) Door 7 moerasplanten te onthoofden; het zijn dezelfde planten (*ỉḫyw*) die in onze tekst (col. 11+12 en col. 16, „rietbossen") en ook elders als symbool van bloei worden genoemd.

Misschien hebben wij met dit laatste te maken met een ritueel dat verwant is aan het Oversteken van het Meer (*nmt-š*), dat in col. 13 van onze tekst genoemd wordt. Dit is een oer-oud begrafenisritueel uit de Delta, waarbij de gestorven koning zich per boot naar zijn overleden voorouders in de begraafplaatsen van Boeto en Saïs begeeft [36]). In onze tekst vaart Moet over het meer naar een andere stad in de Delta, Boebastis, waar de leeuwin Bastet werd vereerd in een tempel die aan drie zijden door een meer was omgeven. Een dergelijk hoefijzervormig meer, Isjeroe geheten, bevond zich ook bij andere tempels van leeuwinnengodinnen en was volgens de mythe door de oergoden gegraven en door Noen, het Oerwater, gevuld om de woedende leeuwin te kalmeren [37]). Ook rond de tempel van Moet in Karnak was een Isjeroe en het lijdt geen twijfel of het rituele „Oversteken van het Meer" vond op dit Isjeroe-meer plaats. In de eerder geciteerde papyrus in Leiden wordt tegen de dode gezegd: „U trekt rond het tempeldomein van het Isjeroe wanneer Moet gekalmeerd is nadat zij de ziel van Re heeft overgevaren" [38]). Het Oversteken van het Meer is dus het overvaren van de „gestorven" zonnegod, die 's nachts door de onderwereld vaart om 's morgens weer uit de dood te herrijzen. In deze richting wijst ook „het gezoem van de bij en het geloei van de Stier in de nacht": „Stier in de nacht" is een benaming voor Re in de onderwereld [39]); wanneer hij daar de zielen van de goden toespreekt als hij hen passeert, „wordt er een geluid in deze spelonk gehoord als van een luid gezoem van bijen wanneer hun zielen Re toeroepen" [40]). Het Isjeroe-meer is Noen die Moet aanschouwt wanneer zij Re naar de overkant vaart en uit wiens wateren hij in de morgen herboren wordt.

De vaart van de godin wordt met zang en dans begeleid; een aantal Egyptenaren heeft zich verkleed als Libyers en voert een uitheemse dans uit. „U gaat in de voorhof staan voor het koor van zangers en hoort de spreuken van de Libyers", zegt de Leidse papyrus [41]). Dit libysche dansritueel werd ook bij andere feesten uitgevoerd; een afbeelding ervan is te vinden in de Hathor-kapel in de tempel van Deir el-Baḥri [42]), waar de met struisveren en leren sjerpen getooide pseudo-Libyers dansen op de maat van het geklepper van hun werpstokken. Volgens het bijschrift gebeurt dit op Nieuwjaarsdag, „wanneer men de Majesteit van deze grote godin (Hathor) laat uitvaren om te rusten in haar kapel in Deir el-Baḥri". Het relief vormt een volmaakte illustratie bij de beschrijving van de libysche dans in col. 16-17 van

[36]) H. Junker, Der Tanz der *Mww* und das butische Begräbnis im alten Reich, *MDAIK* 9 (1940), 1-39.

[37]) J. Yoyotte, *RdEg* 14 (1962), 101-110; S. Sauneron, *BIFAO* 62 (1964), 33-57.

[38]) Pap. Leiden T 32, col. 3, 16.

[39]) Pap. Berl. 3050, col. 9, 2.

[40]) E. Hornung, *Das Amduat*, II (Wiesbaden, 1963), 143.

[41]) Pap. Leiden T 32, col. 3, 17.

[42]) E. Naville, *The Temple of Deir el Bahari*, IV (London, 1901), Pl. 90-91; vgl. W. Hölscher, *Libyer und Ägypter* (Glückstadt, 1937), 30-32 en E. Brunner-Traut, *Der Tanz im alten Ägypten* (Glückstadt, 1938), 73-75.

onze tekst. Waarom de Egyptenaren zich als Libyers verkleden is niet geheel duidelijk, maar men kan dit moeilijk los zien van het feit dat de godin juist terugkeert uit het zuidwestelijk gelegen land van de Libyers (col. 18)[43]). Hun dans spoort de godin aan de terugtocht te ondernemen en begeleidt haar op haar reis naar Egypte; de dans van de Libyers is vergelijkbaar met de dans van de Moeoe in het bovengenoemde begrafenisritueel, waarmee deze de overvaart van de gestorven koning naar Boeto begeleiden[44]).

Tenslotte rest ons nog de vraag waarom al deze rituelen rond de terugkeer van het Zonneoog in de liturgie van het dagelijks tempelritueel worden genoemd. In de eerste plaats moeten wij bedenken, dat het bestaan van twee verschillende kalenders die vrijwel nooit samenvielen en de daaruit voortvloeiende, per tempel verschillende feestlijsten het aantal „Nieuwjaarsdagen" aanzienlijk vermeerderde. Bovendien kan vrijwel ieder religieus feest beschouwd worden als een nieuw begin waarop het voortbestaan van de geordende schepping opnieuw bekrachtigd wordt. In feite blijkt uit de zgn. Litanieën van Sachmet in de ptolemaeïsche tempels, waarin 365 namen van Sachmet (één voor elke dag van het jaar) worden opgesomd, dat iedere dag van het jaar als een soort „Nieuwjaarsdag" kon worden opgevat waarop de gevaarlijke godin moest worden gekalmeerd. In de tempel van Moet in Karnak stonden een groot aantal beelden opgesteld (oorspronkelijk waarschijnlijk 365 zittende en 365 staande figuren) die in een recente studie „een monumentale litanie van graniet" zijn genoemd[45]).

In de tweede plaats blijkt uit onze tekst dat de terugkomst van het Zonneoog als een vaart door de onderwereld kon worden opgevat; omgekeerd kon daarom de zonsopgang van iedere dag worden gezien als de terugkeer van het Oog van Re. Het wekt dan ook geen verbazing, dat thema's uit de Zonneoog-mythologie in zonnehymnen en funeraire literatuur voorkomen en dat omgekeerd motieven uit de voorstellingen van onderwereldvaart van de zonnegod en van zonsopgang in onze tekst opduiken. Zo vinden wij in onze tekst Moet vereenzelvigd met de Meḥenet-slang die zich om de kajuit van de zonnegod slingert wanneer hij door de onderwereld vaart (col. 17), de isjed-boom, de heilige boom van Re in Heliopolis waaruit hij in de morgen opgaat nadat hij in de gedaante van een grote kater zijn vijanden heeft gedood (col. 17) en de struisvogels (col. 10) en zonnebavianen (col. 18) die hem bij zonsopgang toejuichen. Anderzijds maken zonnehymnen en

[43]) Hathor heet in egyptische teksten soms „Vorstin van Libye" of „de Libysche"; een kalendertekst in Cairo meldt dat de woedende Sachmet in het land van de Libyers ronddoolde (Pap. Cairo 86637, recto, col. 30, 2-3).

[44]) Zie H. A. Altenmüller, Zur Frage der *Mww*, *SAK* 2 (1975), 1-37.

[45]) J. Yoyotte, Une monumentale litanie de granit. Les Sekhmet d'Aménophis III et la conjuration permanente de la Déesse dangereuse, *BSFE* 87-88 (1980), 47-75.

verwante teksten melding van de Libyers, van het zuidelijke land Poent (col. 17-18) en van het Oog van Re zelf, dat zijn vijanden voor hem vernietigt [46]).

Met het zingen van de liederen van onze tekst kalmeert de priester iedere morgen het Zonneoog, wanneer zij met Re uit het dodenrijk terugkeert om heel de wereld te herscheppen zoals in den beginne; „haar vriendelijk gezicht is farao genadig" tot heil van al wat zij geschapen heeft.

[46]) Zie voor de voorstellingen van zonsopgang A. de Buck, *De Zegepraal van het Licht* (Amsterdam, 1930) en voor enkele van de hier genoemde motieven in hymnen J. Assmann, *Liturgische Lieder an den Sonnengott* (Berlin, 1969), 127-128 (Libyers, Poent), 208-210 (zonnebavianen), 324 n. 46 (struisvogels) en 275 n. 64 (Oog van Re).